

AUTOREFERATY

Bartosz Kruszyński

Poznań

Kariera oficerska jako model awansu społecznego obywatela II Rzeczypospolitej¹

Wprowadzenie

Korpus oficerski Wojska Polskiego odegrał w budowie II Rzeczypospolitej znaczącą rolę. Formowanie tego korpusu rozpoczęło się już w październiku 1918 r. Od tego momentu nastąpiła dynamiczna budowa WP. Powstawały kolejne kompanie, bataliony, pułki, brygady i dywizje. Zapotrzebowanie na oficerów było ogromne i nie zostało zaspokojone aż do końca wojny z bolszewikami. Z tego też względu w okresie działań wojennych w latach 1918–1921 istniały duże możliwości rozpoczęcia kariery oficerskiej oraz wykazania się walorami dowódczymi na polach bitew. Po zakończeniu działań wojennych, tuż przed demobilizacją, korpus ten liczył 40 000 oficerów. Wraz z przejściem wojska na organizację pokojową rozpoczął się proces kształtowania korpusu oficerskiego. Pierwszoplanowe znaczenie przy wyborze oficerów do służby pokojowej miała weryfikacja przeprowadzona w latach 1919–1922. Wynik jej decydował nie tylko o tym, czy oficer nadaje się do służby pokojowej w wojsku, ale również w jakim stopniu do niej wejdzie. Liczbę oficerów zawodowych na czas pokoju ustalono na przeszło 18 000.

Musimy mieć świadomość, że oficerowie mieli zróżnicowane pochodzenie wojskowe. Wychodzili się zarówno z byłych armii zaborczych — rosyjskiej, niemieckiej, austro-węgierskiej, z polskich formacji ochotniczych powstałych w okresie I wojny światowej, jak i mianowania wojennego. Tworzyli grupę silnie zróżnicowaną pod względem wykształcenia i zdolności wojskowych. Oficerowie zawodowi wyższych stopni z armii zaborczych byli przesiąknięci zwyczajami i atmosferą swoich dawnych armii. Często wzajemnie się nie tolerowali, co doprowadzało do wielu konfliktów i dawało zły przykład kadrze podoficerskiej i żołnierzom. Różnice między oficerami z armii rosyjskiej i austro-węgierskiej przebiegały także na poziomie odmiennego wykształcenia wojskowego i mentalności w służbie.

¹ Praca napisana pod kierunkiem: dr. hab. prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza Zbigniewa Piłarczyka, recenzentami byli: prof. dr hab. Benon Miśkiewicz (UAM Poznań) i dr hab. prof. Uniwersytetu Szczecińskiego Jarosław Piątek. Obrona odbyła się 4 czerwca 2007 r.

Zróźnicowanie korpusu oficerskiego wynikało także z odmiennego pochodzenia dzielnicowego. W 1921 r., jak i w pierwszych latach powojennych wielu oficerów miało problem z poprawnym wysławianiem się w języku polskim. Mówili z silnymi naleciałościami z języka rosyjskiego, niemieckiego, jak i gwara Kresów Wschodnich, czy gwara poznańską. Był to symbol zarówno pochodzenia dzielnicowego, jak i wyraźna konsekwencja zaborów.

Tuż po zakończeniu wojny i przejściu wojska na organizację pokojową rozpoczął się proces konsolidacji korpusu oficerskiego w jeden organizm z wielu bardzo różnorodnych pierwiastków. Poszczególne odmienności wśród oficerów, wynikające z różnego pochodzenia wojskowego, zaczęły stopniowo zanikać. Proces unifikacji korpusu oficerskiego przyspieszył zamach majowy w 1926 r. W wyniku polityki personalnej marszałka Józefa Piłsudskiego przeprowadzono czystkę personalną wśród oficerów. W latach 1927–1935 z wojska zwolniono 7 000 oficerów. Wszyscy z nich wywodzili się z byłych armii zaborczych. Do służby wchodziły kolejne roczniki podporuczników wykształconych już w okresie pokojowym. Podporucznicy ci reprezentowali znacznie wyższy stopień wykształcenia od swoich starszych kolegów z byłych armii zaborczych.

Pojęcie „kariera”

Kadrze oficerskiej w całym dwudziestoleciu międzywojennym towarzyszyła szeroko pojęta zawodowa kariera. Znaczenie ówczesne tego pojęcie nie różni się właściwie od dzisiejszego. Oznaczało: przebieg służby wojskowej (nie zawsze z góry zaplanowany). Pochodnym tego słowa było „robić karierę” — przechodzić pomyślnie na kolejne szczeble w hierarchii wojskowej, czyli stopnie, oraz na wyższe stanowiska służbowe.

Kariera oficerska była zjawiskiem ogromnie zróżnicowanym. Mogła przebiegać różnymi torami i być zależna m.in. od takich czynników, jak: pochodzenie wojskowe oficera, osiągnięcia w służbie, opinie przełożonych, garnizon, gdzie oficer służył, czy wreszcie koneksje pozasłużbowe.

Pojęcie „awans społeczny” i tezy

Oficerowie stanowili integralną częścią społeczeństwa. Zatem ich sukcesy zawodowe miały bezpośrednie przełożenie na funkcjonowanie w tymże społeczeństwie. Równoległe do kariery w korpusie oficerskim zachodziły różnego rodzaju zjawiska społeczne. Z socjologicznego punktu widzenia jednym z kluczowych był awans społeczny oficerów. Proces ten mógł przebiegać na płaszczyźnie prestiżowej, przez małżeństwo, przez poprawę sytuacji materialnej oraz otrzymanie wysokiego stanowiska w administracji państwowej. Kariera oficerska mogła zatem generować awans społeczny, a tym samym tworzyć „model awansu społecznego”.

Charakterystyka materiałów badawczych

Badania nad karierami oficerów służby czynnej w kontekście awansu społecznego nie były dotychczas prowadzone. Stąd też pionierski charakter powyższej pracy. Historycy wojskowości zajmujący się tą tematyką próbowali nakreślić natomiast portret zbiorowy korpusu oficerskiego. Przeanalizowali niektóre zachodzące wśród oficerów zjawiska.

Dzieje korpusu oficerskiego, a w szczególności korelacje ze społeczeństwem, rzadko podejmowano do tej pory na łamach prac naukowych. Z tych też względów oparłem swoją pracę doktorską głównie na dostępnych materiałach źródłowych. Podstawą były tutaj archiwalia zgromadzone w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego w Rembertowie. Ze względu na liczne braki w dokumentach poszczególnych oficerów do pracy wykorzystałem 81 teczek. Oprócz materiałów personalnych korzystałem także z dokumentów Biura Personalnego

MSWojsk. Dzięki powyższym zbiorom personalnym oraz innym materiałom (w tym biogramom) odtworzyłem przebieg karier oficerskich przeszło 200 oficerów.

Ponadto korzystałem ze wspomnień kpt. Wojciecha Rankowicza z lat 1925–1939. Materiały te zostały umieszczone przez rodzinę tego oficera jako depozyt w Instytucie i Muzeum im. Gen. Władysława Sikorskiego w Londynie. Uzupełnieniem tych wspomnień były materiały zgromadzone w Archiwum Prywatnym Rodziny Rankowiczów. Wspomnienia powyższe stały się dla pracy bardzo ważnym źródłem. Ich unikatowość polega na tym, iż autor bez pruderii pisał o wielu zjawiskach zachodzących w wojsku i korpusie oficerskim, nawet tych bardzo negatywnych. Żaden z pamiętnikarzy nie mógł zdobyć się dotąd na aż tak wielką szczerość. Dzięki temu powstał materiał badawczy jedyny w swoim rodzaju.

Oprócz materiałów archiwalnych korzystałem ze źródeł drukowanych. Najcenniejszy dla pracy okazał się Dziennik Rozkazów MSWojsk. Publikowano tam większość rozporządzeń regulujących zasady służby oficerskiej, co tworzyło tzw. pragmatykę oficerską. Do konstrukcji pracy wykorzystałem 80 opublikowanych tam rozkazów.

Bardzo pomocne w ustalaniu przebiegu karier okazały się publikacje wydane przez MSWojsk. Możemy do nich zaliczyć: spisy oficerów, roczniki oficerskie, regulaminy, wyciągi z obowiązującego wówczas prawa.

Bogaty zbiór badawczy, zarówno w kontekście karier oficerskich, jak i awansu społecznego, stanowiło 38 wydanych drukiem wspomnień oficerów.

Nieocenionym źródłem okazała się prasa wojskowa. Na pierwszym miejscu należy wymienić tutaj dziennik „Polska Zbrojna”, wydawany w latach 1921–1939. Czasopismo to omawiało różne zagadnienia z życia oficerów. Wartościowe artykuły publikowano na łamach takich czasopism, jak: „Bellona”, „Przegląd Piechoty”, „Przegląd Intendencki”.

Publikacje wydane po 1945 r., a dotyczące w sposób pośredni lub bezpośredni omawianych zagadnień, możemy podzielić na te wydane zagranicą oraz w kraju. Poza archiwalia w bibliografii zebrano 295 pozycji, na które powołuję się w pracy, w tym 88 artykułów.

Ramy chronologiczne tematu

W temacie pracy zawarte zostały ramy chronologiczne — okres istnienia II RP. Dokładnie przedział chronologiczny obejmuje lata 1918–1939. Znaczna część wątków dotyczących karier poszczególnych oficerów będzie wybiegała nawet przed 1914 r. Wówczas rozpoczynały się kariery oficerów armii zaborezych. Od 1918 r. oficerowie ci rozpoczęli formowanie korpusu oficerskiego WP. Granicę końcową omawianego okresu wyznacza rok 1939 — kres II RP.

Cele badawczy pracy

Za cel badawczy pracy postawiłem sobie analizę różnych aspektów karier oficerów służby czynnej WP w latach 1918–1939, a przede wszystkim to, w jaki sposób kariera oficerska generowała awans społeczny.

Analiza ta została dokonana od strony teoretycznej — i tutaj omówiłem przepisy regulujące prawną stronę służby oficerskiej, czyli tzw. pragmatykę oficerską. Strona praktyczna to analiza, zgodnie z założeniami metody biograficznej, karier oficerskich. Kariery te zostały odtworzone na podstawie materiałów źródłowych. Część zagadnień przedstawiłem na tle kluczowych zjawisk zachodzących wówczas w kraju. Do formułowania wniosków posłużył rozległy materiał statystyczny w formie tabel i wykresów.

Konstrukcja pracy

Praca została podzielona na pięć rozdziałów. W pierwszym *Kariery oficerskie w okresie walki o granice II Rzeczypospolitej* znalazła się charakterystyka tego zjawiska w latach 1918–1921. Główny nacisk położony został na: formowanie korpusu oficerskiego, pochodzenie wojskowe, wartości służbowe oraz obowiązujące przepisy dotyczące służby oficerskiej. Scharakteryzowany został proces integracji oficerów.

Rozdział drugi: *Uwarunkowania i przebieg oficerskich karier w latach 1921–1926* objął warunki służby oficerów po wojnie z bolszewikami, a także pragmatykę oficerską w wojsku i marynarce wojennej.

W rozdziale trzecim: *Kariery oficerskie w okresie supremacji legionistów 1926–1939* omówiono zjawiska występujące w korpusie oficerskim po wojskowym zamachu stanu w 1926 r., czystki personalne, a także błyskotliwe kariery oficerów legionistów.

Rozdział czwarty: *Przebieg karier oficerskich w ujęciu statystycznym* ma charakter analityczny. Na podstawie danych dotyczących 182 karier oficerskich zbudowano statystyki — tabele, wykresy i na ich podstawie ukazano zjawisko karier oficerskich.

W rozdziale piątym: *Awans społeczny poprzez karierę oficerską* omówiono sytuację materialną i mieszkaniową oficerów za cały interesujący nas okres oraz to, w jaki sposób kariera oficerska generowała awans społeczny. Przeanalizowano wpływ kariery na życie prywatne oficerów, znaczenie honoru oficerskiego, patologie występujące w korpusie oficerskim oraz udział tej grupy zawodowej w życiu cywilnym państwa.

Znaczący materiał źródłowy stanowi załącznik, opracowany na podstawie rozległego materiału źródłowego (w tym archiwaliów). Są to odtworzone 182 kariery oficerskie z podziałem na korpusy osobowe. Opracowanie to posłużyło do przeprowadzenia badań metodą statystyczną.

Metody badawcze

Z uwagi na rozległy obszar badawczy postanowiłem obok klasycznej metody statystycznej posiłkować się metodą socjologiczną, lecz w odniesieniu do przeszłości. Przemawiała za tym historyczno–socjologizująca tematyka samej pracy (kariery zawodowe oficerów) oraz jej interdyscyplinarność. Jako podstawowe narzędzie do zebrania odpowiedniego materiału badawczego została zastosowana metoda biograficzna przy wsparciu metody analitycznej i statystycznej.

Odszedłem, choć nie do końca, od stosowanej wcześniej w socjologii i naukach humanistycznych metody ilościowej, opartej na „magii wielkich liczb” i zwróciłem się w stronę metody jakościowej — metody biograficznej. Metoda ta polega na analizowaniu poszczególnych przypadków. Dzięki niej można dostrzec charakter pewnych zjawisk. Podstawą konstrukcji pracy były materiały biograficzne i autobiograficzne, które posłużyły do: odtworzenia charakterystycznych dla badanej grupy zjawisk (funkcja poszukiwawcza i analityczna), do poparcia postawionych teorii (funkcja weryfikacyjna i ekspresyjna).

Wnioski

Kariera oficerska w wojsku II RP była jednym z ciekawszych zjawisk socjologicznych, a jednocześnie historycznowojskowych. Zawód oficera był wówczas powołaniem, a jego reprezentantom stawiano wysokie wymagania co do skrupulatności i zachowania w służbie. Równocześnie oficer miał możliwość zdobycia na koszt państwa wyższego wykształcenia woj-

skowego oraz cywilnego. Wszystko było uzależnione jednakże od predyspozycji i pracowitości oficera.

Na podstawie analizy zebranych materiałów badawczych należy wyciągnąć wnioski, iż tezy postawione we wstępie pracy są prawdziwe. Faktycznie w latach 1918–1939 kariera oficerska generowała awans społeczny. Awans taki mógł przebiegać czterema drogami.

Najczęściej spotykany był awans poprzez prestiż społeczny, a dotyczył oficera już po wejściu do służby w stopniu podporucznika. Zawód ten cieszył się bowiem przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego niesłabnącym szacunkiem w społeczeństwie. Prestiż ten rósł wraz z mianowaniem na kolejne stopnie oficerskie.

Na drugim miejscu znajdował się awans społeczny przez małżeństwo i wejście oficera do odpowiedniej rodziny. Na skutek surowych przepisów małżeńskich kandydatka na żonę oficera pochodziła najczęściej z tzw. dobrego, a bardzo często również i bogatego domu. Zatem oficer, wchodząc do takiej rodziny, dostępował awansu społecznego. Warunkiem w tym przypadku było jednak to, iż pochodził z niższej warstwy społecznej, a tak zdarzało się często. W wielu wypadkach awansu społecznego dostępowala także rodzina narzeczonej. Zyskiwała oficera służby czynnej i był to dla niej prestiż.

Awans społeczny oficerów występował również na płaszczyźnie materialnej. Ze względu na bardzo niskie uposażenie oficerów w pierwszej połowie lat 20. nie mieliśmy z nim właściwie do czynienia. Po znacznym wzroście uposażeń od 1926 r., tj. po zamachu majowym, zjawisko to zaczęło występować z całą wyrazistością. Wraz z awansem na kolejny stopień, czy też po otrzymaniu wyższego stanowiska służbowego, oficer otrzymywał wyższą pensję. Znaczące podwyższenie uposażeń korpusu oficerskiego, względem innych przedstawicieli społeczeństwa i inteligencji, doprowadziło do wzrostu prestiżu społecznego. Oficerowie stali się najlepiej zarabiającą grupą zawodową na utrzymaniu państwa.

Awans społeczny mógł nastąpić też przez objęcie wysokiego stanowiska w administracji państwowej lub przemyśle. Po objęciu władzy nad wojskiem przez marszałka Józefa Piłsudskiego rozpoczął się okres błyskotliwych karier oficerów z rodowodem legionowym. Stali się fundamentem nurtu politycznego zwanego sanacją. Na nich marszałek Piłsudski opierał swoją politykę w różnych sektorach życia publicznego. W latach 1926–1939 znaczna liczba oficerów służby czynnej przeszła do działalności politycznej. Wiązało się to z odejściem z korpusu oficerskiego. Oficerowie zdominowali urzędy państwowe różnych szczebli. Obsadzili stanowiska: premierów, ministrów, wojewodów, starostów. Przewodzili organizacjom społecznym i charytatywnym, kierowali zakładami państwowymi. Doszło do swego rodzaju militaryzacji życia politycznego. Kariera oficerska, głównie legionistów, prowadziła do objęcia wysokich stanowisk we władzach państwowych.

Przedstawiciele kadry oficerskiej w okresie międzywojennym dążyli do integracji z lokalnymi społecznościami, i to nie tylko z tymi bogatymi. Choć należy stwierdzić, że szczególnie ciążyli ku zamożnym i dobrze urodzonym. W grupie tej znaleźli się ziemianie oraz przedstawiciele wolnych zawodów. W ten sposób kadra oficerska dążyła do nobilitacji.

Ze względów na swoją rolę w społeczeństwie i wojsku oficerów obowiązywały rygorystyczne przepisy i zasady honorowe, oparte głównie na postępowaniu honorowym Bożewicza. Instytucją czuwającą nad tymi zagadnieniami były Oficerskie Sądy Honorowe. Niestosowanie zasad honorowych w trakcie służby, ale również poza nią, mogło skończyć się dla oficera usunięciem z korpusu oficerskiego i wojska.

Należy być świadomym, że oficerowie mieli takie same potrzeby, jak inni przedstawiciele polskiego społeczeństwa, a w przypadku niektórych oficerów, szczególnie młodych, potrzeby te były znaczne. Dotyczyło to wszelkiego rodzaju rozrywek. Dlatego też oficerowie należeli do

stałych bywalców restauracji, kawiarni, kin i teatrów. Oficerowie, szczególnie kawalerowie, utrzymywali rozległe kontakty towarzyskie z kobietami różnego pokroju. Uczestniczyli szeroko w życiu społecznym, lecz nie mogli działać w żadnym charakterze w organizacjach partyjnych i zgromadzeniach politycznych.

W korpusie oficerskim w całym omawianym okresie występowały również, tak jak w innych grupach zawodowych, wszelkiego rodzaju patologie. Wśród oficerów zjawiska te były szczególnie widoczne, gdyż znajdowali się oni na przysłowiowym świeczniku życia społecznego. Zapewne na pijanego cywila, zataczającego się w godzinach wieczornych po chodniku, czy ulicy, nie zwrócono by uwagi. Jednak oficer w takim stanie budził zrozumiałe zgorzsenie. Dlatego też świętym obowiązkiem oficera było nieść pomoc pijanemu koledze i ratować godność munduru, nawet wtedy, kiedy wiózł żonę do porodu.

Do nadużywania alkoholu w latach 20. w korpusie oficerskim dochodziło dość często i stanowiło to znaczny problem. Było to jednak odbicie stosunku do alkoholu w całym społeczeństwie, ponieważ pito wówczas bardzo dużo. Można przypuszczać, że był to rezultat wojny i zubożenia społeczeństwa. Pijaństwo zaczęło stopniowo zanikać wśród oficerów w latach 30. Do innych negatywnych zjawisk należały hazard i zadłużanie się. Oba doprowadziły do wielu osobistych tragedii. Te niewygodne dla wojska zachowania w wielu wypadkach wydostawały się na światło dzienne. Szeroko pisała o nich prasa. Władze wojskowe tępiły je z pełną surowością. W żaden jednak sposób nie wpływało to na obraz oficerów w społeczeństwie.

Rozległy materiał badawczy zebrany przeze mnie w czasie 4-letniej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej stał się podstawą do konstrukcji mojej pracy doktorskiej. Pozwolił jednocześnie odpowiedzieć na postawione problemy badawcze. Ukazałem, jakie mogły być drogi oficerskiej kariery i co miało wpływ na jej przebieg. Dokonałem analizy przepisów dotyczących pragmatyki oficerskiej. Podałem analizie przeszło 200 karier oficerów, a zebrane w ten sposób dane przedstawiłem w formie wykresów i tabel. Wiele aspektów dotyczących karier oficerskich poruszyłem po raz pierwszy, a część ukazałem z nowej perspektywy. Wszystkie wyznaczone cele zostały osiągnięte.